

Мр Славко БОЈАНИЋ

ЦРНА ГОРА И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ ОД 1711. ДО 1792.

Велика источна криза 1875-1878. године је најзначајнија фаза *источног питања*. Удио Црне Горе у њеном рјешавању је огроман, а Берлински конгрес, њена посљедица, за Црну Гору је врло значајан.

Непотпун би био разговор о учешћу Црне Горе у овом догађају без осврта на њено раније учешће у рјешавању источног питања, које је било исто толико значајно као и њено учешће у догађајима из времена књаза Данила и првог периода владавине књаза, каснијег краља Николе.

На овим просторима је никшићки војвода Грдан почео борбу хришћана против Османлија. Покрети црногорских, брдских и херцеговачких племена настављени су у XVII вијеку, посебно интензивно у кандијском и морејском рату. Тада су се поклапали интереси Млетачке Републике и племена њеног залеђа. Ова су племена жељела ослобођење од Турака а *Serenissima* помјерање граница на штету преживјеле монархије.

Ратовање племена с динарског крша, посебно црногорских, у XVIII вијеку улази у нову фазу и добија нов квалитет. Четовања се и даље настављају, али сукоби с Османлијама неријетко добијају карактер ратова. Успостављање веза с Русијом 1711. године битно је утицало на уклапање Црне Горе у токове европске историје, посебно око рјешавања источног питања. Послије Пожаревачког мира 1718. године, сарадња с Млетачком Републиком, коју је митрополит Василије оцијенио као "најслабију потенцију у Европи", сведена је на економску.

Крајем XVIII вијека, нарочито послје пропасти Републике Светог Марка под ударцима Наполеона 1797, присуство Аустрије у политичком животу Црне Горе биће веома значајно. Тада ће на овом заиста географски малом али гео-политички важном простору доћи до сукоба њених интереса с интересима велике словенске Монархије.

Руски цар Петар Велики подстакнут Савом Владисављевићем, високим руским дипломатом, Херцеговцем, који је добро познавао прилике на Балкану, послао је емисаре с царским граматама (указима), позивајући на устанак против Турака. Пуковник Милорадовић је 1711. дошао у Црну Гору с циљем да одатле покрене балканске хришћане на антитурску револуцију, чиме је Црна Гора добила посебну димензију у европским међународним односима.

Долазак Милорадовића није охрабрио само Црногорце на борбу против Турака већ је побунио и сусједна брдска и херцеговачка племена. Напад на Оногошт је лично предводио. Царске грамате су не само на Турке већ и на Млечане дјеловале као црвена чоја на бика. У грамати Петра Великог Црногорци су слободан и јуначки народ, сљедбеници славних предака. Као признање, послије пораза Руса на Пруту, Милорадовић је прије напуштања Црне Горе 1712. издао Црногорцима грамату-привилегију да, као слободни људи, могу у сваки град ући с оружјем о појасу и, кад их позове цар, ратовати као царски војници. Турци се не помињу, као да не постоје. Посљедица свега тога је напад на Црну Гору босанског везира Нуман-паше Ђуприлића 1714, који је Васиљ Поповић (Источно питање, Београд, 1927) назвао црногорско-турским ратом. Ваљаност веза Црне Горе и Русије најбоље показује жестина овог напада Турака. Ни раније Црна Гора није признавала њихову власт, и ријетко је кад плаћала харач, али ништа није тако дубоко задрло у њихове интересе као присуство Руса у Црној Гори. Граматама Црногорцима се гарантује слобода, плате и покровитељство руског цара, док Турке треба потјерати у азијске пустаре. Митрополит Данило у одушевљењу узвикује: "Ја сам Москов, а чији ја тога и сва Црна Гора". Није га поколебао чак ни Ђуприлићев напад.

Кад се митрополит Данило вратио из Русије 1715. (пошао је у Русију послије Ђуприлићевог напада), донио је нову грамату којом цар обећава да ће позвати Црногорце на рат против Турака чим заврши рат са Швеђанима.

Ово су догађаји који су утицали да је порасла самосвијет народа и да га је носила до слободе и међународног признања. Уз гусле се, уз огањ, пјевало сто и више година:

"Да хришћанског цара помогнемо
Да хришћански народ избавимо"

Више од сто годиона послије боравка Милорадовића на Цетињу, Сима Милутиновић је забиљежио народну пјесму о том догађају. Она осуђује "Издајника од Швеције краља" као Вука Бранковића, а о успјесима грофа Орлова "Под Моријом и под Наварином" пјева се као да је Русија ту иза другог бријега. Тако се у свијести народа преламао напор Русије да од Црне Горе учини језгро за покретање балканских хришћана против Османлија.

Млечани су схватили сву опасност присуства "шизматичке" Русије на њеним границама. Владика Данило је према њима постао енергичан, стављајући им до знања да долазе нова времена и нова господа. Није се устручавао да истакне јединство Црне Горе, Приморја и Брда, много прије Круса и Доброте. Вапај млетачки је био с разлогом да би рађе "границили с мухамеданском него с московском вјером". Република је знала да је изгубила утицај над Црном Гором, али јој се могло десити да њених 3.000 "судита" под оружјем у Приморју и Боки, под утицајем Црне Горе и Русије, могу окренути оружје против ње.

Митрополит Данило је трасирао политику Црне Горе за сљедеће вјекове. Ништа није препуштао случају, посебно не Млечанима, па је за наследника, на столицу митрополита, одредио синовца Саву. Од тада се Петровићи на овом мјесту насљеђују, а он постаје родоначелник династије која је Црном Гором владала 1797-1918. године. Митрополит Василије је руској царици Јелисавети 1758. године писао да је Црногорцима и сусједним хришћанима бог дао породицу Петровића, као што је српском народу дао Немањиће. (Споменик СКА 88, 73)

Сава, послије стричеве смрти 1735, није био кадар да поднесе бреме задатака који су се нашли пред Митрополијом и Црном Гором. У народним пословима му је помагао окретнији рођак Василије, који је као његов коадјутор хиротонисан у звање митрополита 1750. Василије је три пута посјетио Русију. Умро је у земљи снова, на посљедњем путовању, 1766. године и сахрањен до великана руске историје у Петро-Павловској лаври уз највеће државничке почасти. Василије је два пута посјећивао Русију у вријеме царице Јелисавете Петровне, која је, што се источног питања тиче, наставила политику свога оца. Њен посланик у Цариграду Вешњаков је формулисао програм источног питања познат као "Вешњаковљев тестамент". Василије је својим опширним меморијалима скренуо пажњу званичног Петрограда на Црну Гору, јер се од њега тражило да да опширнија објашњења о Црној Гори, њеним територијама и односу са Турском царевином. У *Историји о Црној Гори*, штампаној у Петрограду 1754, Црну Гору је приказао као значајан геополитички фактор.

Василије није само развио култ Русије у Црној Гори већ је значајно Црну Гору приближио Русији.

Послије првог повратка из Русије 1754. године није дао да се помене било какво плаћање харача Турцима, јер су Црногорци слободан народ. Млечани који су се држали политике *status quo-a* на својим границама радо би за Црногорце платили харач, али Црногорци на то нијесу пристајали јер је статусна вриједност харача била много већа него новчана. Платили би га и сами Турци из Спужа и Подгорице, али ни на то Црногорци нијесу пристали. Цијена исказане слободе пред свијетом, посебно пред Русијом, била је сувише велика да би је трампили за било шта.

И поред одређених корака Русије на Порти у Цариграду, Ђехаја босанског везира Ахмет-паша напао је Црну Гору у новембру и децембру 1756. године. Очекивало се да Црна Гора прође горе него у Ћуприлићевом нападу 1714. Млечани су, под пријетњом смртне казне за свакога ко пусти Црногорце на њену територију, затворили своје границе. И Брђани су се повукли пред турским пријетњама.

Сами су се Црногорци, сложни до једног, бранили и одбранили. Рањеног Ђехају су Турци унијели у утврђени Оногошт. Спушки ага Пармаковић је негдје раније платио харач умјесто Црногораца и за то је од Порте зарадио звање паше. Овога пута је као добар дипломата наговорио Црногорце да умјесто харача Турцима пошаљу симболичан поклон султанији.

Још као архимандрит Цетињског манастира Василије се обраћао личностима политичког живота у Петрограду, предлажући да Русија помогне оснивање школа у Црној Гори које би биле противтежа католичким "илирским" семинарима, знајући да једино високоучени људи могу спријечити унијаћење и помицати границе православља, јер су и с друге стране чињени напори да се поунијати "епископ Цетиња", "*imperator di Montenegro*", који није подложен никоме.

Бијес Млечана Василије је изазивао непрекидно. Три пута су покушавали да га отрују. Преврело им је кад су се њихови "судити" браћа Лазаревићи из Грбља изјаснили као руски поданици, што је била директна посљедица Василијеве пропаганде у Приморју. Млечани су их оковали и послали у Венецију. Да би их ослободио било је потребно чак међународно посредовање.

Поред повеља Ивана Црнојевића и *Повијести о Скендербеџу*, Василиј је на страницама Цетињског летописа забиљежио и неколико стихова који би у слободној интерпретацији значили да ће хришћани ослободити Константинопољ, којим ће да завлада хришћански цар.

Не може да не изазове дивљење чињеница да се мали народ и његова Митрополија, стијешњени између Млечана и Турака, својом свијешћу уздижу до универзалних политичких стремљења свога времена.

Средином XVIII вијека Црна Гора се толико наметнула Русији и Аустрији тако да ће и једна и друга крајем вијека покушати да из Црне Горе, као слободне територије, прошире фронт борбе на неослобођене територије балканских хришћана. То је само потврдило стратешки значај Црне Горе у рјешавању источног питања и да је она ушла у једну нову фазу међународних односа, које ће карактерисати антагонизми великих сила на њеном тлу.

У прво вријеме владавине руске царице Катарине II интерес Русије за Црну Гору је изгубио на интензитету. Формулисање царичиног "грчког пројекта", програма за рјешавање источног питања и значајног пораста интересовања Аустрије за Црну Гору, која јој је могла да послужи као база антитурске револуције, Русија се поново окренула Црној Гори, исто тако интензивно као у доба Петра Великог.

Склапање савеза између Русије (Катарина II) и Аустрије (Јосиф II), Катариинин "грчки пројект", формулисан 1782. године, и рат Русије и Аустрије против Турске 1787-1792. чине једну фазу европског дијела источног питања, у којој је Црна Гора имала значајну улогу. У вријеме рата и Аустрија и Русија су покушале да од Црне Горе начине ратну базу, одакле би се шириле на просторе европске Турске.

Аустрија је у јануару 1788. године у Црну Гору послала делегацију на челу с капетаном (касније мајором) Филипом Вукасовићем. Делегација је у Црну Гору допремила значајну количину оружја, муниције и новца. Чак је од Срба Крајишника и Хрвата формирала одред од неколико стотина војника. Делегација је у читавој Црној Гори примљена пријатељски и подигла је код Црногораца и Брђана расположење за борбу против Турака.

Због раније прекинутих односа с Црном Гором, царица Катарина II је преко свога посланика у Млецима испитала расположење митрополита Петра I и Црногораца према Русији, па је у Црну Гору упутила делегацију на челу са Савом Мирковићем, који се у Аустрији срео са митрополитовим секретаром Долчијем, који му је сугерисао да ради на анулирању утицаја аустријске делегације и гувернадуре Радоњића.

Долазак Мирковића у Црну Гору изазвао је сукоб у којем је на страну митрополита и Мирковића стао већи број Црногораца, а на страну Вукасовића - Радоњић.

Двор у Бечу је покушао да успостави контакт са скадарским пашом Махмут Бушатлијом, али је царски делегат Броњар посјечен. Против аустријске делегације у Црној Гори били су: народ, митрополит, руски посланици, скадарски паша, а и Млечани су им правили тешкоће око снабдијевања храном и муницијом и организовања превоза.

Јуна 1788. године у Боку Которску, у нарочиту мисију, дошао је руски изасланик Марко Ивелић. Он је око себе окупио одред од хиљаду и неколико стотина војника.

Да би се стишало незадовољство у односима између Аустрије и Русије, генерал Заборовски је наредио Ивелићу да распусти одред у Боки и да задржи код себе само 100 војника као пратњу, што је он и учинио. Јавно је чинио све да побољша односе с аустријском делегацијом на Цетињу, а тајно да јој што прије види леђа.

Црногорци су позвали на Цетиње Ивелића, гдје је он дошао 7. септембра 1788. године, а већ сјутрадан Вукасовић је с делегацијом напустио Црну Гору.

Ивелић је успио да дигне против Турака Херцеговину, Бјелопавлиће и Пипере, које је напало 1.500 Турака, 28. септембра. Турци су били потучени и протјерани. Побунио је и Требјешане који су се годину дана успјешно носили с Турцима, али су у септембру 1789. напустили своје домове и прешли међу Брђане, с којима су наставили да побјеђују Турке, како каже један савремени извор.

Послије смрти Јосифа II наслиједио га је брат Леополд II 1790. Ратно вијеће у Бечу сматрало је да Турке треба напасти из Црне Горе и да у Црну Гору треба да се пошаље велики ратни материјал и окретни официр који би испитао могућност слања експедиције. Капетан Живковић је кратко боравио у Црној Гори и извјештава да владика и Црногорци поздрављају царску идеју. Генерал Паулић, врстан познавалац прилика у Црној Гори, реферише Ратном вијећу да тамо треба послати чак 6.000 војника. Генерал Тиге је био сличног мишљења, о чему је реферисао цару у јулу 1790. Тиге је још два пута покушавао да убиједи цара у оправданост акције у Црној Гори, што је цар одбио.

Ипак је цар обећао Црногорцима да ће се на мировној конференцији заузети за њих, јер се рат ближио крају. Аустријским опуномоћеницима у Свиштову у том смислу су дата упутства. Мировним уговором између Аустрије и Турске у Свиштову 1791. у чл. 1 дата је амнестија становницима Црне Горе за дјела учињена у рату, а у мировном

уговору у Јашију 1792. године између Русије и Турске Црна Гора се не помиње.

Почетком XVIII вијека Црна Гора је ушла у балканске планове Русије, а крајем XVIII вијека изашла је на европску историјску сцену са значајном улогом. Не може се европски дио *источног питања* разматрати без удјела Црне Горе у њему.

Славко БОЈНИЧ

ЧЕРНОГОРИЈА И ВОСТОЧНИЙ ВОПРОС 1711-1792. ГОДА
Резюме

Черногорские, бердские и герцеговинские племена не мирилась с турецкой властью, что значительно способствовало решению европейской части восточного вопроса. Их ангажирование значительно в XVII веке кандийской и морейской войне, а в XVIII веке, с 1711. Россия старалась сделать Черногорию базой для антитурецкой революции балканских христиан. К концу века, программа восточного вопроса была сделана и в России под заглавием "Греческий проект", и в Австрии в планах Дворянского военного веча. Значение Черногории особенно ясно выразилось в войне Австрии и России против Турции 1787. по 1792. года, когда Россия и Австрия старались Черногорию и Герцеговину использовать за свои военные цели. Черногорию как военную державу защищал параграф № I Мирного договора в Свиштове 1791. года между Австрии и Турции.

Черногория остается значительным фактором антитурецкой борьбы до Берлинского конгресса 1878. года, но и позже.

